

УДК 372.4: 159.992.7

Іванова Л. І., к.пед.н., доцент (Рівненський державний гуманітарний університет)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Анотація. У статті досліджуються сучасні підходи до проведення уроків літературного читання, основні методичні та змістові аспекти підготовки учнів молодших класів за чинною навчальною програмою.

Ключові слова: літературний розвиток, література, літературне читання, літературознавчі терміни, літературний твір, художній образ.

Аннотация. В статье исследуются современные подходы к проведению уроков литературного чтения, основные методические и содержательные аспекты подготовки учеников младших классов по действующей учебной программе.

Ключевые слова: литературное развитие, литература, литературное чтение, литературоведческие термины, литературное произведение, художественный образ.

Annotation. The current approaches to carrying of literary reading lessons, basic methodological and content aspects of training the primary school students under the current educational curriculum are examined in the article.

Keywords: literary development, literature, literary reading, literary terms, literary work, artistic image.

Результативність оволодіння читацькими навичками молодшими школярами реалізується через сформованість техніки читання, літературознавчих уявлень та вмінь, що уможливило перехід до вивчення систематичного курсу літератури. Чинною програмою 1-4 класів передбачено новий зміст уроків читання з назвою «Літературне читання» [1]. Його структура є надзвичайно різноманітною: молодші школярі дістають уявлення про багатство книжкового світу за жанровими ознаками, тематичним спрямуванням і авторською приналежністю, вчать розрізняти прозові, поетичні і драматичні твори, правильно називати імена корифеїв українського письменства та назви їхніх творів, виховують в собі здатність до емпатії і на цій основі вміння висловлювати свої почуття та враження від прочитаного, здатність до співпереживання,

співчуття, готовність прийти на допомогу; чемність, працьовитість, бережливе ставлення до природи; перейматись почуттям любові і пошани до України, її мови, видатних культурних діячів та національних героїв, традицій українського народу.

Учні свідомо навчаються оперувати найпростішими літературознавчими термінами; практично розрізняти художні та науково-пізнавальні тексти; орієнтуватися у структурі художніх текстів; зіставляти вчинки персонажів та визначати авторське ставлення до подій і персонажів; висловлювати своє ставлення до вчинків героїв; спираючись на власний досвід, давати найпростішу морально-етичну оцінку ситуаціям; на основі зіставлення книжок і творів письменника для дітей, визначати теми його творчості; пояснювати зв'язок образних засобів з авторським задумом.

Сучасні підходи до проведення уроків літературного читання для молодших школярів досліджували Г. Беленький, Т. Браже, І. Володіна, Г. Гуковський, Л. Калінінський, Н. Молдавська, О. Нікіфорова та ін.). Компоненти літературного розвитку школярів, що діють на рівні сприймання, і уточнення психологічних аспектів проведення таких уроків визначили Л. Жабицький, В. Лейбсон, В. Ягункова та ін. Н. Молдавською виокремлено загальну здатність читачів мислити словесно-художніми образами. Це дозволило їй сформулювати основи дидактичної структури уроку літературного читання.

Змістовим стрижнем уроку літературного читання є процес засвоєння ідейно-тематичного змісту твору, його мистецької природи та образності. Тому, в процесі проведення уроку учням важливо усвідомити ставлення письменника до зображуваного, розкрити ідею та засоби зображення.

Як стверджує відомий психолог Л. Виготський, у процесі читання художніх творів відбувається не просто засвоєння змісту прочитаного твору, а проходить взаємодія об'єктивного змісту прочитаного твору з власним досвідом людини, з наявними у неї уявленнями та поняттями [2]. В результаті такої роботи розуму виникають не тільки знання, засвоєння прочитаного, а усвідомлення свого ставлення, тобто нові знання, які вивіщують людину у розвитку.

Разом з тим, існують проблеми у реалізації зазначених підходів. Одна з причин, полягає у орієнтації педагогів початкових класів на навчання учнів читати та розуміти текст, тоді як естетична та мистецька природа твору залишається поза увагою учителя.

У цій статті досліджується сучасні підходи до проведення уроків літературного читання та обґрунтовуються методичні підходи до їх використання.

Сучасний урок літературного читання це не тільки можливість для школярів оволодіти художніми творами, але й умова для формування у них уміння читати й осмислювати науковий текст: стежити за ходом викладу й виділяти закінчені частини; розрізняти відому й невідому інформацію; розуміти і формулювати питання, відповіді на які даються в тексті; для уточнення суті прочитаного, користуватися малюнками, схемами та таблицями, які вміщені в книжках; користуватися енциклопедичним текстом для одержання фактичних даних. На уроках літературного читання учні усвідомлюють специфіку роботи з науково-популярними, науково-художніми та публіцистичними творами, керуючись логічним принципом [3].

Завдання *логічного* читання полягає у встановленні закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, послідовності фактів та подій. Воно пов'язане з розвитком логічного мислення і реалізується в основному під час опрацюванні підручників, довідкової літератури та періодичної преси [1].

Успішному проведенню уроків літературного читання сприяють: врахування специфіки викладу та змісту опрацьовуваного матеріалу, а також активна пізнавальна діяльність учнів.

Після прочитання науково-пізнавальних текстів в учня закономірно виникають запитання (якщо не виникають, вчитель вчить їх ставити та спонукає до цього): Що мене здивувало? Про що я хотів запитати автора? Про що дізнався вперше? Про що знаю більше, ніж розповідається у творі? Де це можна побачити? Де б я міг це застосувати? Що я не знав до читання, а тепер знаю? Тому, варто пам'ятати, що виховання читача-дитини, особливості сприйняття ним того, чи іншого літературного твору безпосередньо визначаються характеристиками його жанру.

Вони впливають і на форми перевірки результатів читання. Наприклад: Хотілось би тобі дружити з героєм? Як ти думаєш, чи правильно поведився герой, і чому він вчинив саме так, а не інакше? Що сприяло або змусило героя прийняти таке рішення, вибрати саме такий варіант поведінки? Що тебе приваблює, а що навпаки, відштовхує у його манерах, в особливостях поведінки? Чи подобається тобі його ставлення до людей? Що б ти міг порадити героєві? Хотів би ти брати участь у подіях? Що могло б змінитись у житті класу, якби герой жив поруч, вчився з вами разом?

Якщо художній твір відноситься до лірики – балада, пісня, поема, вірш, то характер перевірки інший. Наприклад, якщо це пейзажна лірика, то буде правильним допомогти дитині побачити, відчуті і запам'ятати картину створену поетом; відчуті мелодію, музику вірша, його настрій, намалювати те що уявилось; згадати ліричні рядки з раніше прочитаних книг, які передають такий же або протилежний настрій природи чи

людини. Ефективними можуть стати такі запитання: Що виникає перед твоїми очима, коли ти читаєш ці рядки? Що ти відчуваєш? Чи чується музика? Яка музика: весела, сумна, танок чи марш? Які словосполучення тобі більше всього подобаються у вірші? Чи знайомий тобі такий стан у природі? Що ти відчував? [4]

Це не рецепти бесід, а думка про необхідність створення творчої ситуації та індивідуального підходу до учня-читача. Різноманітні почуття, викликані читанням твору і не завжди висловлені словами (радість, подив, задоволення, гнів, незадоволення) є вираженням тієї особливої емоційної активності, яка знаходиться біля витоків формування особистості учня.

Значна увага на уроці надається формуванню літературної творчості дитини, її умінню спілкуватися з автором твору, вести з ним діалог, бути за чи проти його оцінок, приймати точку зору дійової особи, текстом доводити авторське та власне бачення ситуації, творити казки, оповіді, загадки, скоромовки, вірша чи пісні; бути у ролях критика, автора, читача, художника-ілюстратора, композитора.

Такі завдання спонукатимуть кожного учня дивитися інакше на будь-який авторський твір. Від маленького письменника – до великого читача – такий принцип розвитку творчих сил учнів початкових класів. На уроках літературного читання учні усвідомлюють, що художній твір відтворює пережиті письменником картини життя, факти чи явища природи, його думки, світогляд. Тому й підготовча робота перед читанням твору школярами та його аналіз будуть глибшими і ефективнішими, якщо діти будуть дещо знати про автора [4].

Доцільним також є забезпечення участі школярів у бесіді за прочитаним під керівництвом педагога текстом; уміння розуміти питання, вміти точно й стисло відповідати на нього; будувати доказове висловлювання з опорою на текст; уміння стежити за ходом бесіди, доповнювати, уточнювати, аргументовано спростовувати висловлювання співбесідників.

У шкільній практиці викладання такі підходи не є новими. Харківською лабораторією (В. Левін, Л. Войнич та О. Орхіменко) розроблено уроки, основне призначення яких полягає у реалізації творчих можливостей школярів під час опанування літератури, уроки, на яких формуються навички самостійно добирати й читати книжки за особистими запитамі. Сучасні ідеї проведення літературних уроків закладені у працях В. Горецького, М. Львова і Л. Кліманової, у змісті курсів поезики Л. Айдарова і Г. Цукермана, у підручнику «Література як предмет естетичного циклу» З. Кудіна та Г. Новлянської, уроках літератури за системою розвивального навчання З. Романовської та уроків літературного читання Н. Воскресенської та О. Свашенко) [2].

Водночас, аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження за практикою роботи вчителів, власний досвід викладання дають підстави стверджувати, що для молодших школярів компонентами літературних здібностей (які можуть стати основою для формування уміння повноцінно сприймати літературно-художній твір) є: образне мислення, образна пам'ять, особливості відтворюючої та творчої уяви [5].

Здібності, розвинуті у процесі літературної діяльності, з успіхом можуть бути перенесені і на будь-який інший вид діяльності та бути гарантом загального творчого потенціалу. Тому, проведення уроку літературного читання повинно передбачати формування таких читацьких якостей учнів як емоційну схвилюваність; здатність до переживань та естетичної насолоди.

Завдання залучення дітей до мистецтва потребують інших методів роботи, подолання деяких штампів аналізу на уроках читання та літературознавчих технологій.

У змісті чинної програми з літературного читання визначено елементи системи теорії літератури, які необхідні для повноцінного сприймання художніх творів: Тема та ідея. Сюжет і композиція. Літературний персонаж (характер): персонаж, герой, вчинок, портрет, мовлення. Мова художнього твору. Особливості жанрів художніх та науково-пізнавальних творів для молодших школярів: казка, малі фольклорні жанри, оповідання, вірш, байка; п'єса, дитячі твори науково-пізнавального змісту. Тема і основна думка художнього твору. Сюжет, композиція твору. Літературний діалог. Вчинки персонажів, їх мотиви. Ставлення автора до своїх героїв. Власна оцінка вчинків персонажів. Літературний портрет. Автор твору і тема (теми). Мова художнього твору тощо [1].

Діти приходять в школу вдячними, зацікавленими слухачами казок, віршів, цікавих оповідань. Тому, важливо зберегти у дітей захоплення поезією, розвинути у них інтерес до спілкування з літературним мистецтвом, з тим, щоб діти не тільки отримували задоволення від слухання твору, але й самі ставали зацікавленими читачами.

Навчально-художні завдання на уроці мають опиратися на здатність і готовність школяра усвідомлювати ідейно-тематичний зміст літературних творів, порівнювати свої читацькі переживання, поглиблювати комунікативно-виражальні функції різноманітних елементів художньої форми опрацьованих текстів. Критерії, вже засвоєні дитиною, застосовуються нею не лише для оцінки літературних творів інших авторів, але й для оцінювання власних літературно-критичних висловлювань. "Що є новим для мене? Що несподіване і цікаве? Чи вдалось мені точно висловити задум автора? Інтерес до висловлювань викликає удосконалення способів читацького сприймання, розвитку та збагачення загальнолюдського досвіду.

Такий підхід до сприйняття і вивчення художнього твору вказує на існування складного діалектичного зв'язку між читанням літератури і розвитком особистості: з одного боку – література підіймає свідомість людини на нову сходинку, з іншої – тільки необхідний рівень розвитку може забезпечити повноцінне сприйняття художнього твору.

Художня література містить величезний потенціал духовних цінностей, які збагачують людину, є вагомим засобом її розвитку. Вона може частково брати участь у формуванні духовно багаті особистості. Отже, як показує аналіз проблеми, завдання уроків читання, полягає у тому, щоб забезпечити максимальну продуктивність двох видів занять мистецтвом слова: сприймання художнього твору і творчу літературну діяльність учнів.

Тому важливо розглядати урок літературного читання у сукупності комунікативної, пізнавальної, виховної, естетичної функцій, використовувати його для основного і додаткового опрацювання творів, що є справжніми витворами мистецтва, виокремлюються високою художністю, глибиною думок і почуттів у зв'язку з досконалістю форми.

Художній твір не містить в собі образи, а лише породжує їх у свідомості читача. Для того, щоб учні «вжилися» у твір, необхідно організувати конкретну діяльність, конкретні дії та операції з тим, щоб самі діти здійснювали це «вживання» під керівництвом вчителя.

Практика шкільного викладання свідчить, що педагоги розглядають низьку успішність учнів як вияв їхнього низького рівня здібностей до читання [5]. Насправді це зумовлено незнанням учителями психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку [6]. Отож, розглянемо основні пізнавальні, особистісні та інтелектуальні особливості молодших школярів, які безпосередньо впливають на якість формування основних ознак читання (правильності, швидкості, виразності, свідомості) та сприймання літературних творів.

У молодшому шкільному віці закріплюються і розвиваються ті основні людські характеристики пізнавальних процесів, необхідність яких пов'язана з опрацюванням літературного твору. При цьому, продовжується розвиток пам'яті, який полягає в зміні співвідношення мимовільного й довільного запам'ятовування (у бік зростання ролі довільного), образної та словесно-логічної пам'яті. Так, з 6 до 10 років у дітей активно розвивається механічна пам'ять, довільне запам'ятовування і відтворення.

Важливим прийомом, за допомогою якого можна перевірити розуміння школярами відтвореного літературного матеріалу, є передача його змісту своїми словами. Для розвитку в учнів логічної пам'яті важливою є настанова вчителя – зрозуміти (проаналізувати, порівняти, згрупувати) читацький матеріал, а потім завчити його [6].

Художній опис дає дітям змогу увявити собі картину, змальовану автором, перенестись у зображувану ситуацію, «бачити» і «чути» героїв твору, переживати найрізноманітніші їх почуття (Б. М. Теплов).

Ефективність сформованості читацьких навичок учнів зумовлюється індивідуальними особливостями молодших школярів такими як: темперамент, тип нервової системи. Тому, деякі форми роботи є доцільними для певних типів темпераментів, спонукатимуть їх носіїв до вдосконалення навичок читання, у інших, навпаки – викликатимуть стан надмірної тривоги та фрустрації (напруження). Тому з'ясування фізіологічних особливостей нервової системи кожної дитини, допоможе уникнути багатьох ускладнень в процесі навчання їх читанню.

Отже, сучасні підходи до проведення уроків літературного читання передбачають їх організацію як процесу спілкування читача (учня, вчителя) з автором, у якому кожен має право на власну думку у сприйманні твору.

Метою таких уроків є, через усвідомлення літературних понять та на основі комплексного літературного аналізу творів, формування у школярів цілісності світобачення. Змістом уроку літературного читання є розвиток у школярів умінь осмислювати словесні образи і сприймати художній твір у єдності форми і змісту; усвідомлення індивідуальності письменника, розвиток самостійності власних позицій, обґрунтованості оцінок, ставлення до прочитаного та володіння навичками мовленнєвої діяльності.

Таким чином, можна виокремити два основних напрями спрямування уроків літературного читання:

1. Розвиток техніки і правильного способу читання та його навичок.

2. Залучення дітей до мистецтва: розвиток художнього смаку, вміння цінувати красу навколишнього світу і творів мистецтва, виховання інтересу до читання літератури, формування потреби в читанні та перчитуванні художніх творів на основі літературознавчої роботи над їх змістом.

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К.: Освіта. – 2013. 2. Кудіна Г. М. Інформативно-методичний лист про курс “Література як предмет естетичного циклу” для першого класу. Система Ельконіна Д. Б. – Давидова В. В. / Г. М. Кудіна 3. М. Новлянська // Початкова школа. – 1997. – № 8. 3. Джежелей О. В. Літературна освіта молодших школярів / О. В. Джежелей // Початкова школа. – 1994. – № 1. 4. Іванова Л. І. Теоретико-практичні засади реалізації літературознавчого принципу на уроках читання / Л. І. Іванова // Нова педагогічна думка. – 2003. – № 1-2. 5. Савченко О. Я. Методичний аналіз підручника «Літературне читання» для 2-ого класу: зміст, структура, методичні настанови / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2013. – № 5. 6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і прихований розвиток особистості / Під. ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989.

Рецензент: д.пед.н., професор Коваль Г. П.